

RUSZINFÖLD NÉPE

⊕ SZÖVEG: BOTTLIK ZSOLT, KÉP: KERESKES ISTVÁN

SZLÁVOK, ÖNAZONOSSÁGOT KERESVE

Európa keleti felének etnikai sokszínűsége nemcsak az elmúlt évtizedekben volt komoly ellentétek forrása. Az itt élő népek többnyire valamilyen kulturális (nyelvi, vallási) közösségen alapuló csoporttudatának határai korántsem élesek. A nagy kultúrkörök metszéspontjában fekvő és meglehetősen viharos múltú vidék nemcsak nyelvileg, de vallásilag is rendkívül színes képet mutat, ez pedig különösen a hasonló nyelven beszélő, ám különböző vallásúak esetében okozhat problémákat...

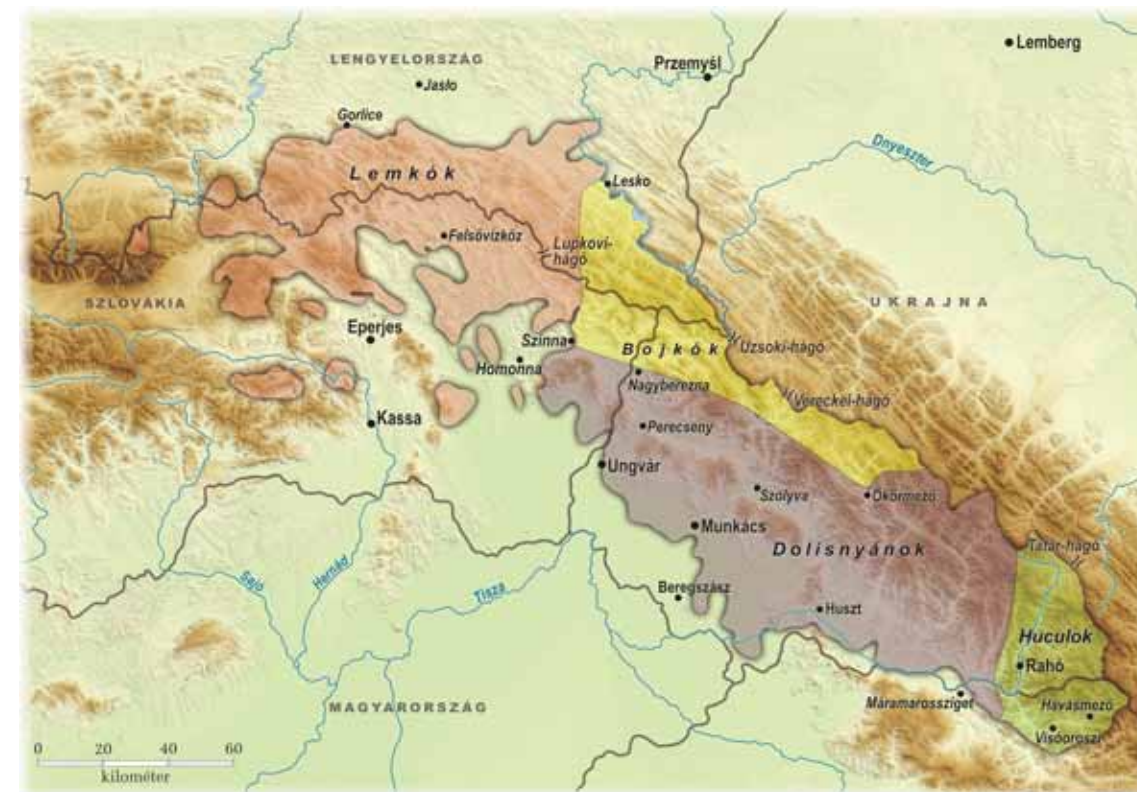


A legnagyobb hírverést kapott példa Bosznia-Hercegovina, melynek egymáshoz nagyon hasonló dialektusokból kinőtt nyelvei ma is csak igen kevésbé különböznek egymástól, így lakosságának identitása inkább politikai folyamatokhoz és a valláshoz kötődik (szerbek = ortodoxok, horvátok = katolikusok, muszlimán bosnyákok = muszlimok). Ez az összetettség – persze sokkal kisebb hírértékkel – a Kárpátok vidékén is megjelenik.

Szláv világ

Európa nyelvi térképét nézve világos, hogy keleti fertályában a lakosság döntő többsége valamilyen szláv nyelvet beszél. Az egymáshoz – a felületes szemlélő számára is – egyértelműen közel álló nyelveket földrajzi elhelyezkedésük alapján három csoportba sorolhatjuk. Jelentősebb (állammal is rendelkező) egységeik: a lengyelek, a csehek, a szlovákok nyugati szlávok, a déli szlávokhoz tartoznak a szlovének, horvátok, szerbek, montenegróiak és a bolgárok. A keleti szlávok vezetői tagjai az oroszok, illetve a már a történelem korábbi időszakában is az orosz politika vonzásában élő ukránok, valamint a jóval gyengébb identitástudattal rendelkező belaruszok.

Többen közülük a történelem során – különösen a modern kori csoporttudat kialakulása idején – olyan erős kulturális, nyelvi és politikai hatás (nyomás) alá kerültek, hogy a nagyon csekély nyelvi különbségek ellenére is a nemzetté válás jelentősen eltérő irányába indultak el. Ez történt – és zajlik még ma is – a történelmi Magyarország északkeleti részén élő keleti szláv dialektust/nyelvet beszélő, görög katolikus vallású, magukat ruszinoknak nevező csoporttal, akiknek különálló létét pl. Ukrajnában napjainkban is erősen megkérdőjelezzik...



KÉTNYELVŰ ISKOLATÁBLA. A majdnem 10 000 fős Havasmező lakossága csaknem teljesen ruszin, vagy ahogy magukat nevezik, hucul. Amellett, hogy ez a legnagyobb közösségük, a település Románia legnépesebb falusi jellegű lakott helye



CSÚCSFORGALOM
A hegyvidékek szabdalta tájak, az eldugottabb völgyek ruszin településeinek zártságát az utcakép is jelzi...



DÉLUTÁNI SZIESZTA. A külvilág sok helyen egyelőre csak néhány alig észrevehető tárgy (cigarettdoboz, műanyag fésű) képében van jelen. Vajon meddig tudnak e zárt társadalmak ellenállni a globalizált világ egyre nagyobb nyomásának?

Határozottan bizonytalan néven

Nyári este egy kárpátaljai vasútállomáson. Egy idősebb ember kerül mellém, beszélgetni kezdünk. Hamar feltűnik, hogy milyen jól ejti ki a magyarországi településneveket. Meg is kérdezem, hogy nem magyar-e...?

– Csak félig – így a válasz –, csak anyai ágon mondhatom magam magyarnak, apám hucul...

– Hucul? Nem ruszin? – kérdezem kíváncsian.

– Nem, mink ezt így mondjuk...

– Na és milyen nyelven beszél otthon a családjával?

– Hát ruszinul...

– Nem ukránul?

– Nem, úgy mink nem tudunk...

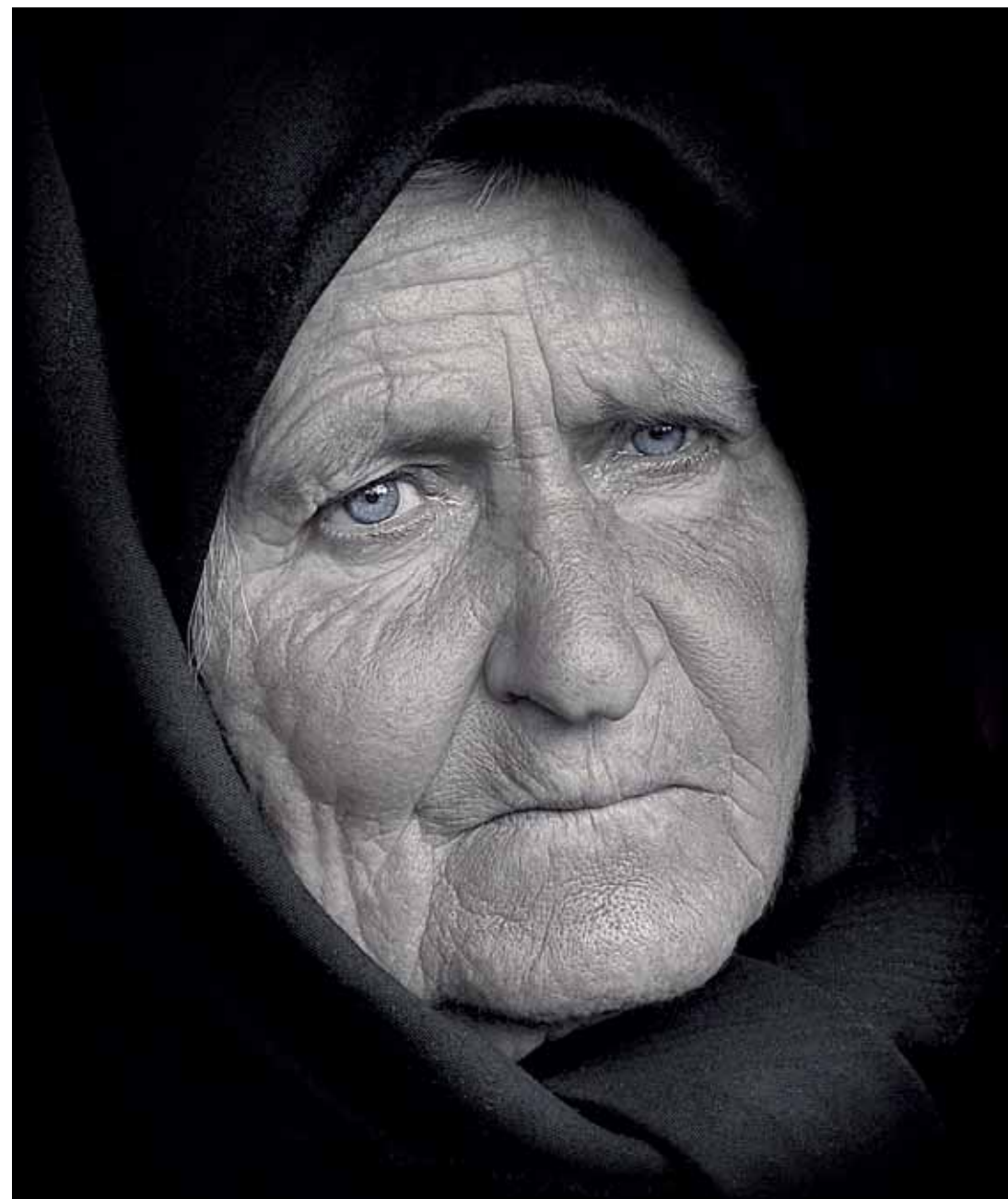
A ruszin, illetve latinizált változata, a rutén kifejezés eredendően a Kárpát-medence területével többé-kevésbé érintkező keleti szlávok első állama, a Kijevi Rusz lakóit jelölte. A 15. századtól azonban a rutén/ruszin szó mindenekelőtt a Litván Nagyhercegség, a Lengyel-Litván Állam, valamint a Magyar Királyság területén élő ortodox vallású, keleti szláv dialektust beszélő népcsoportra vonatkozott. Ám a magyarországi vékonyka ruszin értelmiségi réteg szóhasználatában már a 17. században megjelenik az uhoruskij („magyar-orosz”) népnév is. És talán meglepő, de a magyar népnév az orosz kifejezést hagyományosan e szomszédságunkban élő keleti szláv népre használta. (Az orosz szó persze később jelentésváltozáson esett át, de akkoriban még a ma általunk oroszoknak nevezett, legnépesebb keleti szláv csoportot magyarul „muszka” [Moscovitae = moszkvaiak] kifejezéssel illették!)

A negyedik keleti szláv népcsoport?

A ruszinok őseinek azok a keleti szláv csoportok tekinthetők, akik az 5-6. században szállják meg az Északkeleti-Kárpátokat és annak külső előterét. A jellemzően hatalmas vákuumban lévő terület előbb a Kijevi Rusz határterülete volt, majd a magyar honfoglalás után egy része a Magyar Királysághoz került. Míg a Rusz gyengült, addig a közép-európai királyságok megerősödtek, az ortodox lakosság egy része pedig elmozdult a Kárpát-medence irányába. Az egykori Halicsi és Lodomériai Fejedelemség felől előbb spontán vándorlás, majd szervezett telepítések kezdődnek az általunk Kárpátaljának nevezett terület felé. Az eredetileg ortodox keresztény lakosság a 16. századi Egyházi Uniótól kezdve elismerte a római pápa fennhatóságát, de keleti liturgiáját megtartva görög katolikus vallásúak lettek. A magyarországi, értelmiségi réteg nélküli keleti szlávok döntően paraszti tömegei a 17. századtól az eredeti etnikai centrumuktól igen távoli, egészen más földrajzi viszonyokkal rendelkező belső-Kárpát-medencei, alföldi vidékekre is eljutottak mint részes aratók, fuvarosok



A MODERN VILÁG PERIFÉRIÁJÁN. Európa hátsó udvarában a hagyományos társadalmak élete a hamvas leányarcokba is gyorsan mély barázdákat váj...



Az elkülönülés útján

vagy éppen házaló kereskedők, iparosok, a török kiűzése után lezajló nagy népmozgásokba bekapcsolódva pedig – nyelvüket, kultúrájukat magukkal hordozva – szórványaik bácskai (Kucora, Bácskesztúr) és szerémségi területeken is megtelepedtek (pl. Száva-szentdemeter). Am különállásuk ezekben az etnikailag egyébként is igen sokszínű térségekben alig okozott politikai konfliktusokat.

Az önálló ruszin identitás jelei a Magyar Királyság területén már az újkorban is megmutatkoztak, különösen a vallásváltás révén. Közösséggé formálódásuk, csoporttudat-kialakulásuk komoly vezéregyéniségei a görög katolikus papok, illetve 1771-től a munkácsi görög katolikus püspökök voltak: az értelmiségi réteg nélküli csoport etnikai különállását legerősebben az egyházi hitélet erősítette. Ráadásul az egy-



IDŐSEK ÉS FIATALOK, KIÖLTÖZVE. Generációktól függetlenül vasárnap mindenki a templomba igyekszik

házszervezet igazgatási nyelve a latin mellett egy különleges nyelvváltozat volt. Alapjául a liturgikus egyházi szláv nyelv, illetve a helyi népnyelv szolgált, de erősen hatott rá az épp kialakuló galíciai ukrán irodalmi nyelv is. Ez lett végül a kárpátjai keleti szláv népesség csoporttudatának másik letéteményese, bár többen ma is vitatják az önálló, egységes ruszin irodalmi nyelv létét.

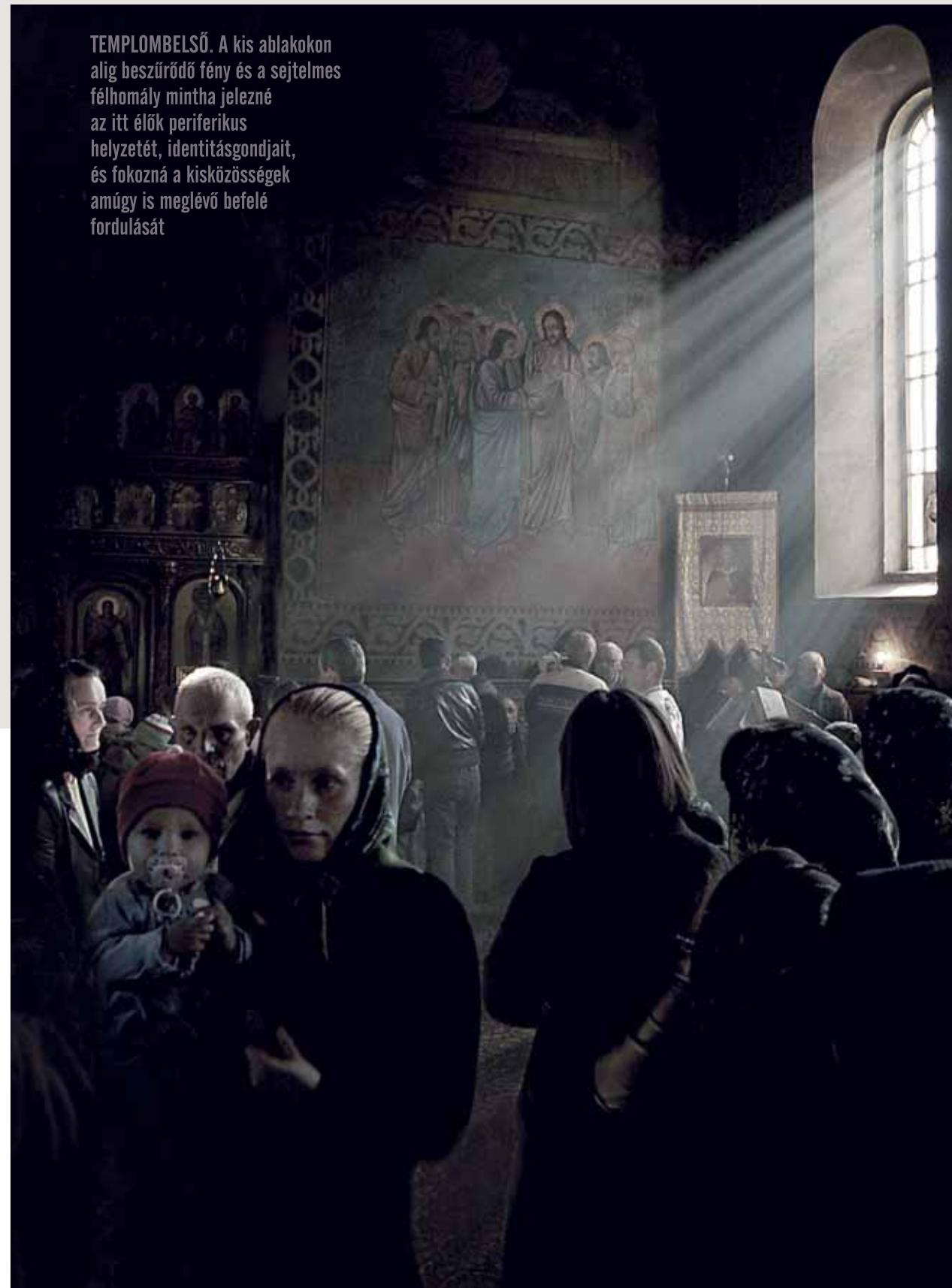
A hitélet és a nyelv sajátosságai együttesen hatékonynak bizonyultak: a munkácsi püspökség fennhatósága alatt álló keleti szlávokat erősen elkülönítette a galíciai területek görög katolikus lakosságától és egyszersmind az azon túl élő, hasonló nyelvjárást beszélő keleti szlávoktól.

Bár a ruszinok a vallás és a lakóhely alapján is elhatárolódnak a környezetükben élőkötől, ők maguk sem egységesek: néprajzilag szétváló, két nagyobb egységük a dolistjánok (síkvídek) és verhovinaiak (hegyvidékiek). Sőt ez utóbbiak még három kisebb csoportra is tagozódnak: az északnyugati, leginkább Galíciában lakó lemókra, az északkeleti bojókra, illetve a keleti huculokra.

Nacionalizmusba ütközve

Mind az ukrán nemzeti törekvések, mind az oroszító kezdeményezések színhelyein tiltás várt az „idegen” kultúrahordozó intézményekre (iskola, színház, olvasóköri), ám ugyanekkor az Osztrák–Magyar Monarchia területe kifejezetten szabad vidéknek számított. Szabadon működhetett a ruszin hitélet letéteményese, a görög katolikus egyház, de pl. az 1784-es alapítású Lemberg (Lvivi) Egyetemen ukrán nyelven is lehetett tanulmányokat folytatni. A Monarchia ukrán lakosságán belül pedig egyre inkább megjelentek az ukrántól különböző ruszin öntudat elemei is. A nyelvi és kulturális mozgalmakon túl a 19. század közepén nyelvük elismerése mellett önálló, településterületükre kiterjedő hatáskörű tartományi gyűlést követeltek. A kiegyezés után a magyarországi politikai erők a ruszin törekvések mögött legtöbbször a pánszláv eszmék terjedését vélték felfedezni, s ebbe az ellenállásba ütközve a – Magyarországhoz egyébként lojális – ruszinok még ekkor is vékony értelmiségi csoportjai egyre inkább a galíciai, ukrán nemzeti egységet hangsúlyozó irányzatok felé fordultak.

TEMLOMBELSŐ. A kis ablakokon alig beszűrődő fény és a sejtelmes félhomály mintha jelezne az itt élők periferikus helyzetét, identitásgondjait, és fokozná a kisközösségek amúgy is meglévő befelé fordulását





A CSALÁD BÜSZKESÉGE A JÖVŐ NEMZEDÉKE. Örökké visszatérő kérdés: vajon a mai gyerekek találnak-e helyben munkát, vagy a jobb megélhetés reményében az elvándorlást választják?

Szétaprózódva

Az I. világháború utáni határváltozások élesen széttagolták a ruszinok lakóterületét, így önálló csoporttudatuk védelmében egyre többféle többségi nacionalizmussal kellett megküzdeniük. A galíciai ruszinok egy része (főleg a lemók) kezdetben az Oroszországgal való egységet, majd a Csehszlovákiához való csatlakozást hirdették, de településterületük 1920-ban lengyel ellenőrzés alá került. A kárpátaljai ruszinok szintén megosztottak voltak jövőjüket illetően: egyik részük a Magyarországon belüli autonómiát, másik harmaduk az Ukrajnával való egységet, míg

megint mások a Csehszlovákiához való csatlakozást látták célravezetőnek. (Ez utóbbi csoportok jelentős támogatást kaptak az Egyesült Államokban élő, politikailag igen aktív társaiktól.)

A ruszin etnikai központ jelentős része végül Csehszlovákia része lett. (Kisebb lemko nyelvszigetek kerültek Lengyelországhoz, illetve Visó-völgyi hucul települések Romániához.) Az új hazájuk lakosságának csupán 3,44%-át kitevő ruszinok a trianoni szerződés számukra biztosított autonómiájáért és saját tartományi gyűlésért szálltak síkra –

főként Budapestről érkezett értelmiségi vezetőik irányításával. A ruszin nyelv először a történelem során hivatalos elismerést nyert, és az oktatás nyelve is a ruszin lett a szlovák helyett. Ruszin újság- és könyvkiadás indult el, Ungvárott pedig ruszin nyelvű színház nyitotta meg kapuit. Mindezeket túl a Ruszinföld az új ország legelmaradottabb vidéke volt, az 1930-as adatok szerint a ruszinok 90%-a a mezőgazdaságban dolgozott.

Az önálló ruszin identitás erősödésének csúcspontja – a Münchener egyezmény által meggyengített Csehszlovákiában – az 1938-as Ruszin Autonóm Terület megalapítása. Amikor pedig 1939-ben a német csapatok bevonultak Prágába, kikiáltották függetlenségüket, melyet aztán a magyar csapatok érkezése törölt el...

A II. világháború után a ruszinok földjének túlnyomó részét a Szovjetunióhoz, ezen belül az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársasághoz csatolták, ahol a ruszinokat nem ismerték el önálló nemzetiségként, csupán az ukránság egy néprajzi csoportjaként. (Ezt az álláspontot a szomszédos szocialista országok vezetői is elfogadták.)

Homályos jövő

Az Udvari István szlavista nyelvész vezette szemináriumunk végén bekopogott valaki, és erősen megsárgult iratcsomót tett a professzor asztalára.

– Valami ismeretlen ábécével írt, sok-sok számot tartalmazó lista – mondta –, a padláson találtam...

Kiderült, hogy igazi kultúrtörténeti csemegét rejtenek a papírok, ugyanis a munkácsi görög katolikus püspökség elkallódott lajstromát tarthattuk a kezünkben, az egykori északkelet-magyarországi keleti szláv népek nyelvén, cirill betűkkel...

A ruszinok – ahogy a Szovjetunió más népei is – vallási, kulturális és politikai kultúrájukban elnyomva érték meg 1989-et. Ekkor – Ukrajnán és Románián kívül – újra önálló etnikai csoportként ismerték el őket! Sőt, Lengyelországban és Szlovákiában mára további két ruszin nyelvjárást is hivatalossá emeltek, amelyen még tanítás is folyhat.

Európa e különös, földrajzilag központi térségében egymásnak ellentmondó státuszuk miatt a népszámlálások sem mindig jegyeznék ruszin kategóriát. Mérsékelt becslés szerint számuk 800 ezer és 1,3 millió közé tehető. Jelentős többségük Kárpátalja lakója. 130 ezer körüli a szlovákiai ruszinok és 80 ezer a lengyelországi lemók száma. A mintegy 60 ezer romániai ukrán többsége pedig huculnak tekinthető.

Identitásuk leginkább a nagy, egybefüggő településterületükön bizonytalan, hiszen a leghevesebb ellenállás etnikai különállással szemben ma is éppen Ukrajnában tapasztalható. A 2004-ben ígért



HAGYOMÁNYOS VISELETBEN. A helyi tradíciók egyelőre még a ruházatban is tükröződnek

önálló nemzeti kisebbségként való elismerés még mindig várat magára, bár az ukrán belpolitikában a rivális pártok e kérdést igyekeznek egymás ellen kijátszani.

Az asszimilációs nyomás is Ukrajnában a legnagyobb, így a legöntudatosabb ruszinok azon kívül élnek. Ám – bár sok országban elismerik létezésüket – ott csak kicsiny szórványnak számítanak. Földrajzilag és társadalmi helyzetüket tekintve is periferikusak, így összességében önálló etnikumként való megerősödésük és ezzel együtt autonómiatörekvéseik sem sikertörténet-ízűek. ⊕